

Broedvogelinventarisaties in de Noordduinen en de start van het BMP

Jelle van Dijk

In december 2025 verscheen in digitale versie het jaarverslag van de broedvogelinventarisaties, die waren uitgevoerd in het voorjaar van 2025 (Strandloper 57^e jaargang nummer 5). Dat dit nog in hetzelfde jaar kon gebeuren heeft te maken met de digitale invoer van de gegevens en de snelle verwerking hiervan door Sovon. In dit artikel wordt ingegaan op het inventariseren van broedvogels, voordat Sovon in 1983 startte met het Broedvogel Monitoring Project.

Het begon in de Noordduinen

Het groepje Noordwijkers, dat in 1966 besloot een eigen club op te richten, bestond uit vogels van diverse pluimage. Enkelens waren lid van 'Vogellust', de plaatselijke vereniging van volièrehouders. Behalve voor kooivogels hadden zij ook belangstelling voor zangvogels in de vrije natuur, de zogenaamde wildzang. Al voor 1966 organiseerden ze af en toe excursies naar mooie natuurgebieden zoals het Zwanenwater in Noord-Holland en het vogeleiland De Beer bij Hoek van Holland (Schaap, 2011). Tot de oprichting van een echte vogelwerkgroep kwam het pas toen men in 1966 besloot de Noordduinen op broedvogels te inventariseren.

Omdat niemand wist hoe je zoiets moest aanpakken, zocht men contact met Henk van Dongen in Den Haag. Van Dongen was de organisator van het broedvogelonderzoek in Meijndel, dat al in 1958 van start was gegaan. De samenwerking met Van Dongen kwam tot uiting in de naam van de nieuwe vogelclub: 'Vogelwerkgroep Noordwijk. Afdeling van de Vereniging voor Vogelbescherming Den Haag en omstreken'. Begin 1968 stond men op eigen benen onder de naam 'Vereniging voor Vogelbescherming Noordwijk'. Deze naam werd uitgebreid tot de huidige naam 'Vereniging voor Natuur- en Vogelbescherming' in het najaar van 1973 na een succesvolle actie tegen de aanleg van een groot parkeerterrein in de duinen bij strandafrit 22. Voor we nader ingaan op de methodiek van het inventariseren van broedvogels rond 1966, volgen eerst enkele opmerkingen over hoe voor die tijd gepoogd werd een goede indruk te krijgen van de broedvogelstand.

Nesten zoeken

Dat er veel bekend is over de broedvogelstand van Noordwijk en omgeving in de periode 1915-1926 is te danken aan het enthousiasme van Jan Verwey (1899-1981). Met een aantal vrienden besloot hij nesten te gaan zoeken, niet zoals toen gebruikelijk was om een eiverzameling aan te leggen, maar om een goede indruk te krijgen van de verspreiding van de broedvogels. Het bijzondere daarbij was, dat Jan Verwey alle vondsten noteerde en daarover publiceerde in het blad De Levende Natuur.

Dankzij die artikelen kunnen wij ons nu nog een aardig beeld vormen van de broedvogelstand in die jaren. Zo vermeldt het verslag over 1916 onder andere de volgende nestvondsten: Veldleeuwerik 27, Kneu 76, Merel 55, Zanglijster 58 en Tuinfluiter 15. In de verslagen van Jan

Verwey worden ook opmerkingen gemaakt over het aantal eitjes per nest en over het aantal nesten dat uitgevlogen jongen opleverde (Verwey, 1917).

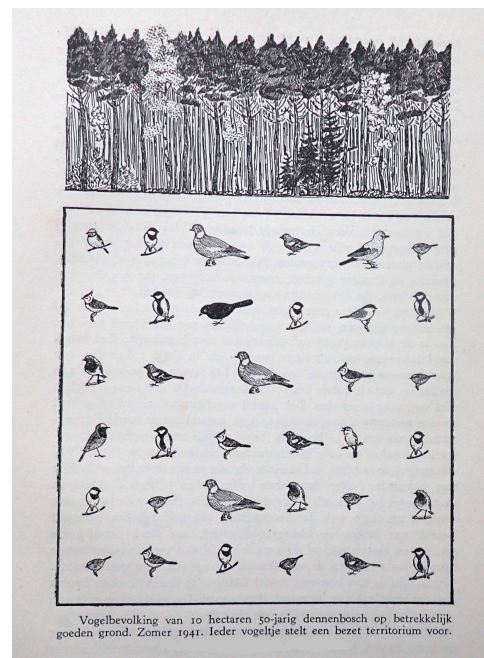
Methode Tinbergen

Na 1925 verlegde de aandacht zich van het nesten zoeken naar het vaststellen van een territorium. Dat is het gebied waar een vogelpaartje nestelt en dat tegen soortgenoten verdedigd wordt. In ons land is het vooral Luuk Tinbergen geweest die met het zelf geïllustreerde boekje 'Vogels in hun domein' (1941) hier de aandacht op vestigde.

Tinbergen stortte zich op het inventariseren van zangvogels in tientallen proefvlakken, gelegen in allerlei bostypen rond Hulshorst op de noordelijke Veluwe. Hij wilde een schatting maken van het aantal potentiële prooien voor de Sperwer. In 1946 promoveerde hij op het proefschrift 'De Sperwer als roofvijand van zangvogels', nog steeds de moeite waard om door te nemen. De methode, die Tinbergen gebruikte voor het inventariseren van zangvogels lijkt heel eenvoudig en bestaat kort gezegd uit de volgende richtlijnen:

1. Sta een uur voor zonsopkomst op.
2. Noteer elke zingende vogel op een veldkaart.
3. Herhaal dit enkele malen.
4. Stel het aantal territoria vast door clustering.

Luuk Tinbergen merkte terecht op, dat deze methode moeilijker is dan het lijkt. De zangactiviteit kan van dag tot dag en van uur tot uur verschillen. Ook zijn de grenzen van een territorium soms niet of nauwelijks aan te geven. Verder kunnen doortrekkende vogels het beeld vertroebelen.

Tekening uit boek van Luuk Tinbergen

Methode Meijndel

In 1955 begon in de duinen bij Wassenaar een grootscheepse vergraving ten behoeve van de inundatie van duinpannen voor de waterwinning. Dit was voor een aantal Haagse vogelaars het startsein om een breed

broedvogelonderzoek in Meijndel op te zetten. Het ging daarbij om een gebied van zo'n 700 ha. Henk van Dongen van de 'Vereniging voor Vogelbescherming Den Haag en omstreken', stelde een paar regels op voor het verkrijgen van betrouwbare gegevens. In de eerste plaats moest het onderzoek plaatsvinden in duidelijk begrensde kavels, ingetekend op veldkaarten. Met die kaart in de hand moest de vogelteller het kavel doorkruisen. De basis van het onderzoek vormden de 'vroeg-ochtendzang-tellingen' in de periode eind april – begin mei. Dat betekende volgens Van Dongen dat je echt een uur voor zonsopkomst in je kavel moest zijn. Volgens Van Dongen waren twee zangwaarnemingen op vrijwel dezelfde plaats in veel gevallen niet voldoende. Soms was volgens hem zelfs een vierde of vijfde bezoek nodig om de plaats van het territorium te bepalen. In het voorjaar van 1958 ging men van start.

Start van het onderzoek in de Noordduinen

Na gesprekken met Henk van Dongen begonnen de Noordwijkse vogelaars in 1966 met de broedvogelinventarisatie van de Noordduinen tot aan de Duindamseslag. Daarbij vond de eerste telronde pas plaats op 1 mei! Dat dit een nogal ongelukkig moment was voor een eerste telronde werd snel duidelijk in latere jaren toen een maand eerder begonnen werd. Zo steeg het aantal territoria van de vroeg in het seizoen zingende Heggenmus van 21 in 1966 naar 38 in 1967. Dit leidde er snel toe, dat in de lijst van 1966 veel aantallen van vroeger zangers tussen haakjes werden gezet. Kortom, al snel werd 1966 als een proefjaar beschouwd.

In de periode 1967-1972 werd de broedvogelinventarisatie enthousiast voortgezet. Wat de verslaglegging betreft was er nog niet van een strakke coördinatie sprake. Aan de deelnemers werd gevraagd het aantal territoria te noteren op een voorgedrukte lijst, waarbij elke broedvogelsoort een eigen nummer had. Daarnaast was een kaart van het telgebied gewenst waarop de plaats van het territorium met het soortnummer genoteerd stond. Het duurde enkele jaren voordat de resultaten op de juiste manier werden ingeleverd. Voor de coördinatoren Jaap Vink en Arie Cramer moet het een flinke klus zijn geweest om na het broedseizoen een jaaroverzicht samen te stellen.

Contactorgaan voor vogelstudie der KNNV

Begin jaren zestig nam het aantal plaatselijke en regionale vogelwerkgroepen sterk toe. Daarbij waren zelfstandige vogelwerkgroepen, zoals de Noordwijkse vereniging, maar ook vogelaars binnen een plaatselijke KNNV-afdeling. Bij veel afdelingen van de Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging waren er werkgroepen, die zich bezig hielden met bijvoorbeeld vogels, planten, insecten of paddenstoelen. Veel vogelaars waren in die tijd geabonneerd op het zesmaal per jaar verschijnende tijdschrift 'Het Vogeljaar'.

Halverwege de jaren zestig sloegen de redactie van Het Vogeljaar en de vogelaars binnen de KNNV de handen ineen. Er moesten landelijke overzichten komen van min of meer schaarse soorten, waarbij iedereen een bijdrage kon leveren. De coördinatie kwam in handen van bevlogen vogelaars, die samenwerkten in het 'Contactorgaan voor vogelstudie der KNNV'. Zo verscheen in 1966 in Het Vogeljaar een oproep om gegevens in te sturen naar de

soortcoördinatoren (Philippona, 1966). Daarbij werden ook zeer beknopt telcriteria genoemd. Zo werd opgeroepen waarnemingen van de Torenavalk op te sturen naar Fred Koning met de aanwijzing: 'Tellingen van vliegende vogels in mei, minstens driemaal in bepaald gebied'. Voor de Geelgors vroegen J.J. Frieswijk & J. Reynders: 'Tellingen van zingende mannetjes in april en mei, ongeveer vijf keer'.

Het moge duidelijk zijn, dat eind jaren zestig nog niet gewerkt werd met duidelijke criteria wat betreft het inventariseren van broedvogels. Wel werden in de periode 1966-1972 op deze wijze van bijna 20 soorten gegevens verzameld. De coördinatoren publiceerden hun overzichten in Het Vogeljaar. Na enkele jaren werd wel duidelijk, dat dit niet de aangewezen methode was om tot landelijke overzichten te komen. Er moesten voor elke soort landelijke richtlijnen komen, was de conclusie. De KNNV pakte de handschoen op en publiceerde in 1973 de brochure 'Handleiding voor het inventariseren van broedvogels in Nederland'. De omslag naar het gebruik van broedzekerheidscodes en aanverwante zaken vond plaats na 1973 toen in West-Nederland met de richtlijnen van 'Randstad en Broedvogels' gewerkt ging worden, vrijwel direct gevolgd door de nieuwe organisatie SOVON (Stichting Ornithologisch Veld Onderzoek Nederland). In die richtlijnen was veel terug te vinden uit de KNNV-brochure.

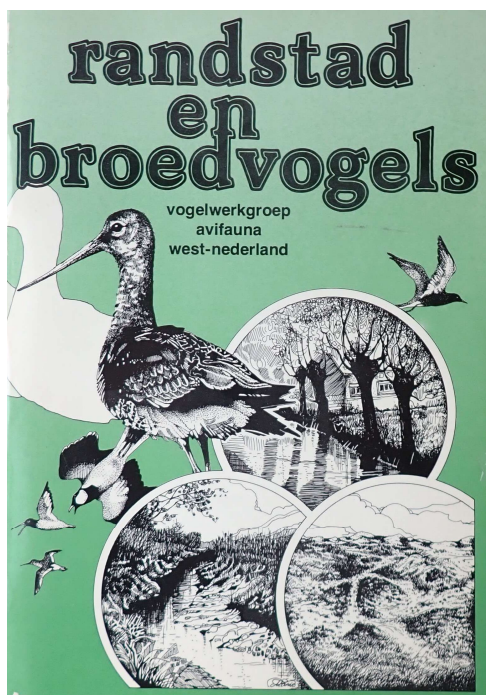
Randstad en Broedvogels

In 1973 besloten de Noordwijkse vogelaars mee te doen aan het project van de Vogelwerkgroep West-Nederland, dat moest leiden tot een broedvogelatlas van het gebied tussen het Haringvliet en het Noordzeekanaal. Daartoe werd het gebied ingedeeld in een groot aantal telgebieden, die flink wat groter waren dan de kavels in de Noordduinen. De vogeltellers werden met duidelijke criteria het veld in gestuurd. Zo was het tellen van nesten verplicht bij soorten als Boerenzwaluw en Huiszwaluw, maar niet bij soorten als Nachtegaal en Fitis, waar juist het aantal zangposten een goede indruk geeft van het werkelijk aantal broedparen. Bij de talrijke soorten mocht volstaan worden met een schatting van het aantal broedparen door het aangeven van een onder- en bovengrens. Voor de schaarse soorten moest het territorium zo nauwkeurig mogelijk op een kaart van het gebied worden aangegeven. Elk telgebied werd bij dit onderzoek in principe gedurende één broedseizoen onderzocht. Het project werd financieel ondersteund door de provincie Zuid-Holland. Niet alleen bij het maken van verspreidingskaarten, maar ook door het aanstellen van betaalde krachten in gebieden, waar geen vogelaars actief waren zoals grote delen van Goeree-Overflakkee. Dankzij deze steun lukte het om in de jaren 1973-1977 het gehele hiervoor genoemde gebied op broedvogels te inventariseren. De resultaten werden in 1981 gepubliceerd in het boek 'Randstad en Broedvogels'.

SOVON

Terwijl in de Randstad begonnen werd met inventarisaties voor een regionale vogelatlas, waren anderen bezig met het ontwerpen van een plan om geheel Nederland in kaart te brengen wat de verspreiding van broedvogels betreft. Dat deze twee projecten in goede harmonie werden uitgevoerd, is vooral te danken aan Luit Buurma, een van de oprichters

van SOVON, die ook actief was in de 'Werkgroep Avifauna West-Nederland'. Hierdoor kregen de vogeltellers voor 'Randstad en Broedvogels' een telformulier waarop ze met de SOVON-codes voor broedzekerheid hun gegevens ook volledig bruikbaar maakten voor het landelijke onderzoek van SOVON. Bij die codes kan gedacht worden aan bijvoorbeeld het cijfer 4 voor een zingende of baltsende vogel in geschikt habitat tot het cijfer 15 voor de vondst van een nest met eieren. Een groot verschil tussen beide projecten was dat de telgebieden voor Randstad en Broedvogels landschappelijke eenheden betrof en dat SOVON gegevens per 5x5 km atlasblok verzamelde. Ook stelde SOVON het maken van een aantalschatting niet verplicht, terwijl dat bij 'Randstad en Broedvogels' nadrukkelijk wel het geval was. De resultaten van het eerste SOVON-project, lopend in de jaren 1973-1977, werden al in 1979 gepubliceerd in de 'Atlas van de Nederlandse Broedvogels'.

Terug naar de Noordduinen

In 1978 werd het broedvogelonderzoek in de Noordduinen weer opgepakt. Omdat het onderzoek voor 'Randstad en Broedvogels' nieuwe medewerkers had opgeleverd, kon nu ook het duingebied tot aan de Noraweg jaarlijks geïnventariseerd worden. Er was zelfs zoveel capaciteit aan goede waarnemers bijgekomen, dat een groepje zich tot doel stelde het Zuid-Hollandse deel van de Amsterdamse Waterleidingduinen op broedvogels te onderzoeken.

Bij deze herstart van het onderzoek in kleinere kavels ging men, dankzij de ervaringen bij 'Randstad en Broedvogels', met strakkere richtlijnen werken dan bij de werkwijze waarmee men in 1972 was gestopt. Dit hield in, dat op een veldkaart per bezoek alle waarnemingen van vogels met territoriumgedrag werden genoteerd en dat na afloop van het broedseizoen deze kaarten naast elkaar werden gelegd om de verzamelde gegevens op soortkaarten over te brengen. Hierna moest door clustering het aantal territoria per soort worden bepaald. Hierbij werd tevens gebruik gemaakt van de broedzekerheidscodes, waarmee men

vertrouwd was geraakt in de voorgaande jaren. Op deze manier werd gedurende de jaren 1978 t/m 1983 het gehele duingebied tussen de Northgodreef en de Noraweg jaarlijks op broedvogels geïnventariseerd. De jaarverslagen voor de periode 1978-1983 werden opgesteld door Arie Cramer en Dick Hoek.

Op weg naar het Broedvogel Monitoring Project (BMP)

Binnen SOVON was na het uitkomen van de eerste broedvogelatlas de aandacht verlegd naar het volgende project: 'Atlas van de Nederlandse Vogels'. Voor elk atlasblok van 5 x 5 km moest per maand een lijst worden opgesteld van alle waargenomen vogelsoorten met daarbij een schatting van het aantal. Het onderzoek liep van 1 oktober 1978 tot 1 oktober 1983 en de resultaten verschenen in 1987 in een stevig boekwerk met als titel de naam van het project.

Bij de twee eerste SOVON-projecten ging het in de eerste plaats over het verkrijgen van een goed beeld van de verspreiding van vogelsoorten over Nederland. Bij beide projecten speelde het bepalen van het aantal een secundaire rol. Bij beide projecten mocht volstaan worden met het geven van schattingen.

Binnen de staf van SOVON werd echter wel degelijk gewerkt aan een methode voor broedvogelonderzoek, waarbij geen schattingen, maar betrouwbare aantallen kunnen worden verkregen. De problematiek die daarbij komt kijken, kwam uitvoerig aan de orde op de Landelijke Dag van 1980 in Nijmegen (van Dijk, 1981). Paul Opdam hield daar een lezing over de problematiek van het inventariseren van broedvogels. Naast de bij velen bekende variabelen zoals weersomstandigheden, spreiding van de telrondes over het broedseizoen, tijd van de dag en loopsnelheid van de onderzoeker, legde hij sterk de nadruk op de ervaring van de onderzoeker en het aantal benodigde telrondes om 90% van het werkelijk aanwezige aantal broedparen van een bepaalde soort op de kaart te krijgen. De lezing van Paul Opdam bracht Dick Hoek er toe om in zijn jaarverslag over de broedvogels in de Noordduinen in 1982 uitvoerig in te gaan op de door hem opgevraagde informatie over het aantal bezoeken en de daaraan verbonden tijdstippen. Met de bezoekfrequentie en het aantal uren per telronde zat het wel goed. Anders was het gesteld met de start van een telronde. Die bleek bij nogal wat tellers rond 07.00u te liggen, ongeacht of het maart of juni was! Geen wonder dat er grote verschillen te zien waren bij bijvoorbeeld de Merel, die vooral voor zonsopkomst is te horen. Verder bleek dat er weinig nachten en avondbezoeken waren afgelegd.

Duidelijke richtlijnen

In 1983 stuurde SOVON alle vogelwerkgroepen een belangrijk document: 'Handleiding Broedvogel-Monitoringproject', uitgegeven met steun van het CBS (Centraal Bureau voor Statistiek). In het jaarverslag van de broedvogelinventarisaties, uitgevoerd in 1983, ging Dick Hoek nadrukkelijk op de nieuwe criteria in. Zo komen we in zijn jaarverslag voor het eerst de nu bij elke inventariseerder bekende basisbegrippen als 'geldige waarnemingen' en 'uitsluitende waarnemingen' tegen. Voor lezers die deze begrippen niet kennen het volgende: Een geldige waarneming wijst op een mogelijk territorium, dat is een gebied dat tegen soortgenoten wordt verdedigd

en waar doorgaans ook nestbouw plaatsvindt. Een waarneming van een voedselzoekende Roodborst is nog geen 'geldige waarneming'. Het wordt wel een 'geldige waarneming' als die Roodborst zingt, maar dan wel binnen vastgestelde datumgrenzen, in het geval van de Roodborst de periode 30 april – 30 juni. Er overwinteren namelijk veel Roodborsten uit NO-Europa in ons land die hier ook zang laten horen. Pas als de zang valt binnen de datumgrenzen wordt de waarneming meegenomen in de bepaling van een territorium.

Met 'uitsluitende waarnemingen' bedoelen we dat de waarnemer op een bepaald punt in het terrein bijvoorbeeld twee Nachtegalen tegelijk hoort zingen. Die waarneming sluit uit dat beide zangers hetzelfde territorium bezetten. Heeft de waarnemer op een ander punt de ene keer een zingende Nachtegaal aan zijn linkerkant en een week later een zingende Nachtegaal aan zijn rechterkant, dan sluiten deze twee waarnemingen niet uit dat het hier gaat om één territorium.

Met het derde basisbegrip uit de SOVON-handleiding 'broedzekerheidscode' was vrijwel iedereen vertrouwd geraakt tijdens het veldwerk voor 'Randstad en Broedvogels' in de jaren zeventig. Hierbij betekent bijvoorbeeld code 3: 'waarneming tussen de datumgrenzen van een paar in geschikt broedbiotoop' en code 16: 'nest met jongen gezien'.

Start van het BMP-onderzoek

Voor deelname aan het BMP-project stelde SOVON als richtlijn, dat een BMP-plot, de nieuwe benaming voor een inventarisatiekavel, enkele jaren achtereenvolgend moest worden. In 1984 werd hiermee een begin gemaakt in

de Noordduinen ten zuiden van de Duindamseslag. In 1986 volgde het BMP-onderzoek in de Amsterdamse Waterleidingduinen waar vijf plots werden aangewezen. In 1987 volgden drie plots in de Coepelduynen. Ook bij de jaarlijkse broedvogelinventarisaties in Nieuw-Leeuwenhorst en landgoed Offem werd na 1985 volgens de BMP-richtlijnen gewerkt. Dat laatste gold ook voor gebieden, die toen nog niet vele jaren achtereenvolgens geïncventariseerd werden, zoals de Noordwijkse Golfclub en het terrein van het Zuid-Hollands Landschap in het Langeveld.

Literatuur

J. van Dijk 1981. De problematiek van het inventariseren van broedvogels. *Strandloper* 13(1): 10-12.

D. Hoek 1983. Voorlopig verslag van de broedvogelinventarisatie Noordduinen in 1982. *Strandloper* 14(1): 23-31.

J. Philippona 1966. Contactorgaan voor vogelstudie der KNNV. *Vogeljaar* 14(1): 83-84.

L. Schaap 2011. Excursies begin zestiger jaren. *Strandloper* 43(1): 24-26.

L. Tinbergen 1941. *Vogels in hun domein*. Scheltema & Holkema, Amsterdam.

J. Verwey 1917. De vogels van Noordwijk in 1916. *De Levende Natuur* 21: 408-421.

Tekening uit het boek van Luuk Tinbergen